

УДК: 401

УРУСОВА Г. Б.

*КР Улуттук илимдер
академиясынын Ч.Айтматов атындагы
тыл жана адабият институту*

URUSOVA G. B.

*PhD. Philo. of Sciences,
researcher at the Institute of language and
literature. Aitmatov,
national Academy of Sciences of KR.*

КЫРГЫЗТЕСТТИН ДЕНГЭЭЛДЕРИ БОЮНЧА ОКУТУУДА КОЛДОНУЛУУЧУ ИННОВАЦИЯЛЫК УСУЛДАР

**Использование инновационных методов в обучении по
уровням Кыргызтеста**

Used innovative methods in teaching levels Kyrgyztest

Аннотация: Бул илимий макалада кыргыз тили сабагында студенттердин оозеки жана жазуу кебин встуруудв Кыргызтесттин децгээлдери боюнча окутууда колдонулган инновациялык методдор тууралуу свз болот. Азыркы убакта кыргыз тилин окутууда заманбап технологиялардын активдуу колдонула тургандыгы тууралуу баяндалат.

Аннотация: В этой научной статье рассмотрено употребление инновационных методов в развитии устной и письменной речи студентов на кыргызском языке.

Annotation: This scientific article discusses the use of innovative methods in the development of oral and written speech of students in the Kyrgyz language.

Туйундуу свздвр: Кыргызтест, инновациялык усулдар, оозеки кеп, жазма кеп, инновация, метод, улантып жазуу, алдын ала айтуу схемасы, пирамидалуу оку я, даймонд-7.

Ключевые слова: устная речь, письменная речь, инновация, метод, продолжения текста, схема предсказание, ролевые игры, пирамидальные истории, даймонд-7.

Key words: oral speech, written speech, innovation, method, reading to the wall, continuation of the text, prediction scheme, role-playing games, pyramid stories.

“Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык, кыргыз тили Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили болуп саналат” [3:17] деп Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили тууралуу Мыйзамдын 1-беренесинде эле жазылып турат. Ал Республиканын эндуруштук-чарбалык, коомдук-саясий жана маданий турмушунун бардык тармактарында колдонулат. Демек, кун еткен сайын анын мамлекеттик тил катары кызмат кылуу чейресу кенейип баратат. Ошондуктан республикада жашаган бардык улуттардын екулдери да кызыгуу менен уйренушууде.

Ошондой болсо да бугунку кунге чейин “улуттук тил менен мамлекеттик тилдин айырмасын ажырата албай жатабыз” деген тилчи окумуштуулар чекеден чыгууда. Алардын бири КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун мурдагы директору, филология илимдеринин доктору, профессор К.Т.Токтоналиев езунун илимий макаласында мындай деп белгилеген: “Кыргыз элинин улуттук тили - кыргыз тили енугуп жатат. Китептер кыргыз тилинде чыгууда, массалык-маалымат каражаттарында кыргыз тили колдонулууда, кыргыз тилинде окуткан мектептер бар...Кыргыз тилин окута турган кадрлар даярдалууда. Бирок мунун бардыгы улуттук тилдин енугушуне шарт тузуп жатат. Советтер Союзу учурунда эле улуттук тил катары кыргыз тили енуккен: миндеген нускада кыргыз тилинде китептер, газета-журналдар жарык керген, радио-телекерсетуу кыргыз тилинде суйлеп турчу. Бирок ал учурда кыргыз тили мамлекеттик тил болгон эмес. Улуттук тил болгон. Азыр деле улуттук тил бойдон калууда” [1:224]. Мына ошол себептуу ушул кунге чейин элдин арасында эмне

учун отуз жылдан бери кыргыз тили мамлекеттик тил боло албай койду? - деген суроо пайда болду.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 1-июлундагы №155 “Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди енукутуруу жана тил саясатын еркундетуу боюнча чаралар женунде” Жарлыгы менен тил саясатын енукутуруунун биринчи кезектеги чаралары жана артыкчылыктары аныкталган.

2013-2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасын туруктуу енукутуруунун улуттук стратегиясында мамлекеттик тилдин бириктируучу ролун кучетуу жана кеп тилдуулукту енукутуруу Кыргызстандын элинин биримдигинин негизги фактору болуп эсептелет. Мамлекеттик тилди билуу Кыргыз Республикасынын ар бир жаранынын парзы жана милдети болууга, анын коомдук турмушка активдуу катышуусун жана атаандаштыкка жендемдуулугун аныктаган стимул болууга тийиш.

Бул Программаны ишке ашыруу боюнча практикалык натыйжаларга жетишуу учун бардык мамлекеттик органдардын, жергиликтуу ез алдынча башкаруу органдарынын жарандык коом катышкан биргелешкен иш-аракеттерин кучет –у зарыл.

Программа Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди енукутуруунун жана тил саясатын еркундетуун – н улуттук программасы.

КЫРГЫЗТЕСТ мамлекеттик тилди билуу денгээлин аныктоонун системасы, ал Тил билууну баалоонун эл аралык шкаласына негизделет жана аны Кыргыз Республикасынын Экмету бекитет.

Тил билууну баалоонун эл аралык шкаласы (Тил билууну баалоонун жалпы европалык шкаласы) теменкудей децгээлдерди камтыйт: А- элементардык билуу(А1 - жан багуу децгээли, 2-чекке чейинки децгээл), В- канааттанаарлык билуу (В1 - чектик децгээл, В2 - чектик еркундетулген де – гээл), С - эркин билуу(С1 - кесипкей билуу децгээли, С2 мыкты билуу децгээли).

"Кеп тилдуу билим беруу" – окутуу каражаты катары эки же андан кеп тилди колдонуу. Бул терминдер ЮНЕСКО

1999-жылы киргизген (ЮНЕСКОнун 12-резолюциясы) жана билим берууде кеминде уч тилди: эне тилин, мамлекеттик жана эл аралык тилдерди колдонууну билдирет.

Мамлекеттик тилди ЖОЖдордун улуттук тайпаларында окутуунун программаларында Кыргызтесттин децгээлдери менен иштее ишине атайын сааттар белунуп, турлеру аныкталган. Ошондой эле Кыргызстандын бардык жогорку окуу жайларында да бул иш жогорку децгээлде колго алынган. Кыргызтесттин децгээлдери боюнча иштеену жургузуунун **негизги максаты** катары студенттердин жазуу сабаттуулугун жана оозеки кебин естуруу экендиги керсетулген. Бирок, тилекке каршы, типтуу программаларда да, окуу пландарында да жазуу иштерине белунген сааттар аз. Мамлекеттик тилди окутуп-уйретуу процессинде оозеки кептин сабаттуулугуна калыптандырып, байланыштуу кепти естурууде Кыргызтест менен иштеенун ролу чоц экендиги практикада далилденип келе жатат. Орфограмма, анын езгечелуктерун окутуу менен жазуу да туура колдоно билууге машыктыруу - окутуу ишиндеги усулдук талаптардын бири. Жазуу эрежелерин, пунктуацияны окутууда орфографиялык эрежелердин акыркы редакциясын «Кыргыз тилинин жазуу эрежелери жана аны практикада колдонууга карата методикалык керсетмелер» (-Б.: Ректайм, 2008), окумуштуулар Т. Аширбаевдин «Орфографиянын эрежелери» - Ош, 2004, Т. Нуруевдин «Пунктуация» (-Ош, 2005) эмгектерин пайдаланууну сунуш кылабыз, анткени тексттерди тандоодо биз ушул практикалык колдонмолордо айтылган методикалык керсетмелерге таяндык. Ошону менен бирге кыргыз тилин окутууда текст менен иштее негизги орунда тураары шексиз экендиги айтпаса да тушунуктуу. Андыктан кыргыз тилинин кеп маданиятын туура уйренуу учун оозеки жана жама кепти бирдей окутуу зарылдыгы туулат. Кыргызтесттин децгээлдери боюнча кыргыз тилин студенттерге окутууда сезсуз турде теменкудей ырааттуулук сакталат. Ар бир жаны теманы етууде биз лексика-грамматикалык темадан баштайбыз, андан кийин.

Кыргызтест сынагы беш белуктен турат:

1. Лексика, грамматика;
2. Угуп тушунуу;
3. Окуу;
4. Жазуу;
5. Суйлее.

Жазуу кеби - бул жазуу турундегу кеп, пикир жаратуу ишмердиги. Жазуу кеби оозеки кепти женекей жол менен которуп коюу эмес, ал жаныдан ездештуруле турган тилдин формасы. Ар бир улуттук тилдин жазма кеби болот. Ал элдик тилдин негизинде ошол элдин билимдуу адамдары тарабынан иштелип калыптанган. Мисалы, кыргыз улутунун жазма кеби орто мектепте 10-11-класстарга чейин, ал эми жогорку окуу жайында 4-5 жыл уйретулет. Ошондо да кептин бул формасын ойдогудай ездештургендер аз чыгат. Демек, жазма кеп татаал структуралуу, бийик децгээлдеги оозеки кептен алда канча айырмалуу рухий кубулуш экендиги талашсыз чындык.[1:4]

Жазуу кеби интонация, жест, мимикасыз, ацгемелешип отурган кишисиз ишке ашырылгандыктан, оозеки кепке Караганда абстракттуу десек да болот. Оозеки кептин жаралышында мотивация, муктаждык биринчи орундагы ролду ойнойт да, суйлееге табигый ебелге тузулет. Жазуу кеби ички кептен кийин жаралат да, андан тузден-туз коз каранды болот.

Жазган студент чымыркана ойлонот, езундегу бардык сез байлыгын, уккан билгенин, маалыматтарын, билимин колдонот. Эз пикирин коргоо учун кучтуу аргументтерди, далилдерди келтирет, иштеп чыгат, суйлемдерун грамматикалык эрежелерге багынтуу менен синтаксистик калыпка салат, логикалык ыраатка келтирууге мажбур болот. Ошентип, жазган студент ой азабын, сез азабын тартып кыйналат. Жазуу иши да, оозеки кеби да табиятынан социалдык мунезге ээ, ал ар дайым белгилуу бир аудиторияга, окурманга арналат. Бул жазуу ишинен стилдик бутундукту, жанрды, форманы жаратышын да талап кылат. Жыйынтыктап айтканда, студенттерди жазуу кебине уйретуу ары татаал, ары туйшуктуу процесс экендиги эч кандай далилди талап кылбайт деп айтсак болот. Бул илимий макалада студенттердин жазуу жана оозеки кебин естурууде колдонулуучу инновациялык усулдар тууралуу

сез болот. Айрыкча оозеки кебин естурууде инновациялык усулдарды колдонуу алгылыктуу натыйжаларды берет. Инновациялык методдор тууралуу белгилуу тилчи, окумуштуу, методист Ж.А. Чыманов мындай дейт: «Методика илиминде жана окутуу процессинде **«инновациялык окутуу»**, **«инновациялык технология»**, атугул **«инновациялык методдор»** деген тушунуктер кецири колдонулат. Кепчулук учурда бул тушунукту натуура тушунуп, сырттан даяр турунде келген же келуучу езгече метод, керсетме катары кабыл алуулар бай калат»[2.:59]. Анда терминди жана ал койгон талаптардын дидактикалык табият-мунездемесун чечмелеп керелу.

«Инновация» - эки сезден турган, латын тилинен алынган термин. Термин катары бул сездун колдонуу чейресу ото кецири, билим берууде гана эмес, ендуруште, илимде, башкарууда ж.б. бугунку кунде активдуу колдонулат. Сездун биринчи белугу- **ин**: «ичинен», «езунен» деген маанини, ал эми экинчи белугу - **новация**: «жацылануу», «езгеруу» тушунугун туюндурат. Демек, негизги лексикалык мааниси - езуенен (ичинен) езгеруу (жацылануу).[3:60]

Биз теменде сезубуз кургак болбошу учун «Сынчыл ойломду енукуруудегу окуу жана жазуу» программасы боюнча жазуу кебине машыктыруучу айрым стратегияларга жана инновациялык усулдарга токтолмокчубуз.

1. **РАФТ**
2. **Пирамидалуу окуя**
3. **Улантып жазуу**
4. **Алдын ала айтуу схемасы**
5. **Даймонд-7 ж.б.**

РАФТ стратегиясы кеп учурда кыргыз тилин эне тили катары окутууда жазуу ишин жургузууде колдонулат. РАФТ деген аббревиатура мындайча чечмеленет: Р- роль, А-аудитория, Ф-форма, Т-тема. РАФТ стратегиясы учун тандалуучу темалар ар бир адистиктин езгечелугуне жараша болот. Мисалы, теменку таблицада аталган стратегиянын аткарылышы керсетулген.[4:24]

К№	Кадамдар	Керсетмелер
1.	Теманы тандоо (окутуучу езу сунуштаса да болот)	Биз деген темада эссе жазабыз.
2.	Мумкун болгон ролдорду аныктоо учун мээге чабуул	Кандай деп ойлойсуңар, бул темада ким жазышы мумкун? Кимде кандай варианттар бар?
3.	Мумкун болгон аудиторияны аныктоо учун мээге чабуул	Кандай деп ойлойсуңар, бул темадагы чыгарма кимге арналат
4.	Жазуунун мумкун болгон формасын тандоо учун мээге чабуул	Бул чыгарманы ...жазса, ...арнаса кандай формада жазылышы мумкун?
5.	Тандалган ролго, формага, аудиторияга карап теманы тузотуу, корректирлоо	Эгерде бул чыгарманы ...жазса, темасы кандай озгорот? Эгер ал ...формада жазсачы?
6.	Эссени жазуу	Бул темадагы чыгарманы кимдин атынан жазарыңарды ойлонгула. Аудиторияны, теманы ойлонгула. Теманы тактагыла. Чыгарманын биринчи вариантын жазыш учун силерде 30 мунот бар.
7.	Жазылган тексттин биринчи вариантын иштеп чыгуу. Акыркы вариантын тузуу	Тугейлопгуп иштегиле: Бири-бириңерге эзуңердун чыгармаларыңарды окуп бергиле, талкуулагыла, жарыялоого даярдангыла.
8.	Жарыялоо	Бугун силердин ар бириңерде автор катары суйлоого мумкунчулугуңар бар. Ал учун бизде автордук кресло бар. Ким ал креслого отурса, эз чыгармасын окуйт жана дискуссияны алып барат. Угуучулар авторго суроолорду беришет жана эссе женунде эз оюн билдире алышат.

Жогорудагы айтылган ой-пикирлерден кийин, студенттер у⁴У^Н дагы улантып жазуу стратегиясын сунуштоого болот. Анткени ар бир студент ой-пикирлерин, кыял чабыттарын улантып жазуу стратегиясында кенен ача

алат. Мисалы, кыргыз макал-ылакаптарын чечмеледе колдонууга болот. “Кары сезун капка сал” деген темада текст тузуу келсе, аны студенттерге болжолдуу түрдө бул тексттин башталышынан гана 3-4 сүйлөмдү жазып берип койсок, алар андан аркы окуяны эздөрүнүн кыял чабыттарына карата чечмелешип жазышат. Албетте, ар кимдин текстти ар кандай болушу ыктымал, бирок бардыгы окуп бүткөндөн соң, окутуучу тарабынан тексттин туура, биринчи тузулган варианты окулат. Мына ошол учурда студенттердин кимисинин варианты тексттин туп нускасына жакын болсо, ошол бул стратегияны туура жана так аткарган болот.

Ал эми текст менен иштөөдө **даймонд-7** стратегиясы өзгөчө орунга ээ. Себеби бул стратегия тузулушу боюнча грамматикалык теманы даты кайталап бышыктоо менен бирге, кызыктуу ыр саптарын тузууга да көмөктөшөт. Мисалы, Манастын образына карата **даймонд-7** туздуруп керелу:

1. Зат атооч сезунен 1 сөз алабыз;

Манас

2. Сын атоочтон 2 сөз жазабыз;

Айкел, баатыр

3. Этиш сезунен 3 сөз алабыз;

Башкарат,

ойлойт, кыйналат

4. 2 зат атооч жогорку каарманга; 2 зат атооч; Кыргыздан чыккан эл башкаруучусу

5. Экинчи каарманга тиешелуу этиш сөздөр; согушат, женилет, багынат

6. Эки сын атооч сөзү алынат

кара ниет,

таш боор

7. карама-каршы каарман

Конурбай

Мындан сырткары, студенттерге кыргыз адабияты боюнча берилген темаларды окутууда да жемиштуу колдонула турган инновациялык методдор бар. Алардын

катарына бурчтар стратегиясы, алдын ала айтуу схемасы, каармандын пирамид асы, ацгеменин пирамидасы ж. б. Булардын ичинен биз ацгеменин пирамидасына же болбосо **пирамидалуу окуя** стратегиясына токтолобуз:

Ацгеменин пирамидасы

Аталышы 1 сез Автордун аты 2 сез Карама-каршылыкты баяндаган 3 сез Карама-каршылыктын себебин керсеткен 4 сез Башкы окуяны керсеткен 5 сез Экинчи окуяны керсеткен 6 сез Учунчу окуяны керсеткен 7 сез Жыйынтыктоочу, мамилени билдируучу 8 сез Жыйынтыктап айтканда, ар бир студенттин оозеки жана жазуу кебин кыргыз тили сабагында естурууде заманбап технологиялардын ете тездикте енугуп жатышы менен бирге тыгыз байланышкан инновациялык методдор студенттердин мамлекеттик тилди ездештурушуне абдан жакшы таасир этишет. Муну менен катар мындай жазуу ишмердуулугу студенттердин саясий, коомдук жана маданий кез караштарын, алардын дуйне таанымдарын даты бир топ денгээлге кетерет деген ойдобуз. Ошондой эле Кыргызтесттин децгээлдери боюнча текст менен иштеде жогоруда аталган стратегиялар студенттердин ац-сезимин, логикасын естурууге чоц ебелге тузет деп эсептейбиз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Алиева Ф.Э. Кыргыз тили сабагындагы жазуу иштери . -Ош, 2009, 3-бет.
2. Чыманов Ж.А. Кыргыз тили: Окутуу методдору. - Б., 2007, 59-бет.
3. Чыманов Ж.А. Тил жана ыйман тушунуктеру. Илим, инновация жана турмуш. - Б.,2004, №2. - 45-47-беттер.

4. Алиева Ф.Э. Кыргыз тилинин жазуу эрежелери жана аны практикада колдонууга карата методикалык керсетмелер. - Б.: Ректайм, 2008.-200 бет.
5. Низовская Т. Сынчыл ой жугуртууну ©стуре турган окуу жана жазуу программасынын сездугу. - Б., 2003.-170 бет.
6. Нуруев Т. Пунктуация. - Ош, 2005.-270 бет.
7. Аширбаев Т. Орфографиялык эрежелер. - Ош, 2005.-280 бет.

Рецензент: Акматова В.С. - филология илимдеринин доктору, ИАрабаев атындагы КМУнун доценти; Хидирова Ч.К. - филология илимдеринин кандидаты, И.Арабаев атындагы КМУнун доценти